

Відлуння (торговельної) війни...

Василь Юрчишин,
директор економічних програм Центру Разумкова

Однією з ознак глобалізації є незбагнена швидкість зміни (економічного) світу. Сьогодні трансформаційні процеси в економічних середовищах, правилах гри, логістичних, торговельних, виробничих та інвестиційних потоках зросли настільки, що «нормальний» стан ще вчора завтра може вже виявитися анахронізмом¹. У цьому контексті зітхання за гальмуванням глобалізації, базовані на втраті усталених потоків між глобальними Північчю і Півднем (Заходом і Сходом) і звичним регулюванням торгівлі, уособленим Світовою організацією торгівлі (СОТ) (яка вже фактично припинила свою діяльність), радше схожі на «крокодилові сльози» за тим, до чого повернення вже не буде. А турботи світу 2025 вкрай слабо асоціюються з турботами двох останніх десятиліть.

Дві найпотужніші економіки світу – США і Китай – завдяки яким було розгорнуто світовий інститут міжнародного економічного обміну, завдяки якому розвивалась світова торгівля і прискорювалась глобалізація, і які (США і Китай) отримали від цього найбільші вигоди, водночас продемонстрували свою спроможність піддати цей інститут безконтрольній руйнації і започаткували нову епоху (вірогідно, все ж короткострокового характеру) протекціонізму, у т.ч. захисту (державного субсидування) «національного виробника», поділу (фрагментації) світу за ознаками «безпеки», «дружби» чи «прихильності», примусу бізнесу до решорингу².

Створені і впроваджені фундаментальні принципи міжнародних економічних відносин, такі як статус «найбільшого сприяння» (MFN), який вимагає від країн світу, добровільно об'єднаних у Світову організацію торгівлі, ставитися один до одного однаково, за винятком випадків, коли партнерські країни уклали угоди про вільну торгівлю, відкидаються чи нехтуються, а торговельні стратегії економічно наймогутніших країн («Америка понад усе», «Зроблено в Китаї 2025») віддають чітку перевагу системі, заснованій на силі та (економічному) примусі³.

Поряд з цим, певні спостереження вказують на те, що недоліки і суперечності, які ніби-то спонукали до перегляду встановлених економічних потоків, далеко не завжди мають об'єктивну сформованість і безальтернативні. Зрозуміло, якщо дві найбільші економіки світу працюють поза системою, заснованою на загальних правилах, і схильні до вільної інтерпретації міждержавних економічних процесів, інші країни все частіше робитимуть те саме (навіть під загрозою санкцій), що призведе до зростання невизначеності, зниження продуктивності та втрати перспектив розвитку як окремих країн, так і світової економіки загалом.

А здавалося... Хоча СОТ, створений у 1997 р. вважався спадкоємцем ГАТТ, якій на той час виповнилося 50 років і який певним чином внормував товарний обмін, однак розквіт і зростання як самої СОТ, так і глобалізації загалом, небезпідставно пов'язується із вступом до організації Китаю, а також активній економічній лібералізації Азійсько-Тихоокеанського регіону. На той час ніхто не підозрював, що США, залучаючи до вільної торгівлі (на той час ще висхідний) Китай, водночас, створює передумови подальших протистоянь у міжнародних економічних відносинах.

¹ До сучасних світових процесів Центр Разумкова неодноразово звертався у попередніх публікаціях. Див., зокрема: Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі, 2022; Сучасні трансформації світового економічного порядку. Виклики і можливості для України, 2025 та ін.

Вказані та інші публікації знаходяться у вільному доступі на сайті Центру Разумкова – <https://razumkov.org.ua>.

² Bryant C. Globalization Can Survive the US Trade War. – <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2025-08-13/>

³ Froman M. After the Trade War. – <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-trade-war-michael-froman>.

Слід нагадати, що одним з головних провідників Китаю до СОТ були саме США (за президента Б.Клінтона), які переслідували далекосяжні цілі. *З одного боку*, економічні, очікуючи розширення доступу власних корпорацій до мільярдного ринку споживачів, багатих природних ресурсів і дешевої робочої сили. *З іншого*, політичні, припускаючи, що вивільнення потоків товарів, послуг і капіталів, залучення китайського бізнесу до світових виробничих і торговельних мереж спонукатиме країну до швидкого прийняття ліберальних ідей і вписанні країни у світ демократичних цінностей⁴.

Звичайно, реальність швидко скоригувала «ліберально-демократичні» міфи, хоча саме з першої половини 2000-х років, в умовах значного відкриття китайської економіки, а ще у більшій степені — сприянні доступу дешевих китайських товарів на ринки розвинутих країн Америки і Європи, відбувалися значимі зміни у структурі світогосподарських зв'язків, насамперед у частині активного залучення висхідних країн у світове господарство.

Вказані трансформації спричиняли оновлення економічних (національних і глобального) середовищ, які вимагали нового рівня міжнародного регулювання, яке явно відставало від потреб динамічного світу, особливо висхідних країн, які ще не мали власних усталених інститутів. Відтак, СОТ зазнавала значної критики (аж до сумнівів доцільності цієї світової організації загалом) за запізнення у визначенні необхідних змін і неспроможності забезпечити належне регулювання у таких критичних (для сучасного розвитку світової економіки) сферах, як послуги, інвестиції, аграрний сектор, торгівлі у рамках ланцюгів створення доданої вартості, цифровій економіці та ін. І ставало дедалі зрозумілішим, що докорінна трансформація як самої СОТ, так і запроваджуваних нею норм і правил, справа лише часу (причому недалекого).

Одним з красномовних проявів слабкості СОТ стало загальне посилення ризиків і загроз у другій половині 2010-х років і особливо започаткування елементів торговельної війни між США і Китаєм, активна фаза якої розгорнулася у 2018-2019рр. (тобто менше 20 років після вступу Китаю) і для запобігання якої у СОТ не знайшлося жодного аргументу чи можливості, що фактично й спровокувало ескалацію торговельних конфліктів.

Вимивання промислової потужності. Як і сьогодні, серед чинників торговельної війни виокремлювались торговельні дисбаланси (насамперед – значний торговельний дефіцит США), які ніби-то пригнічували переробні галузі США. А товарні ніші займались китайським експортом, вироблюваним китайськими ж субсидованими компаніями, чим ще більше послаблювали промисловий потенціал США. Однак, у дійсності ускладнення у промисловості США мають вкрай віддалене відношення до Китаю.

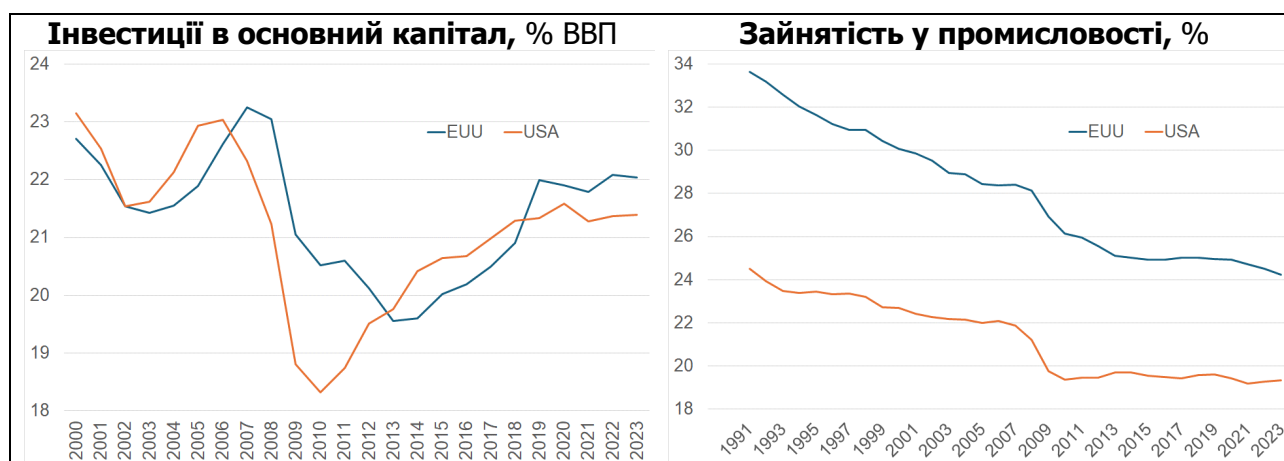
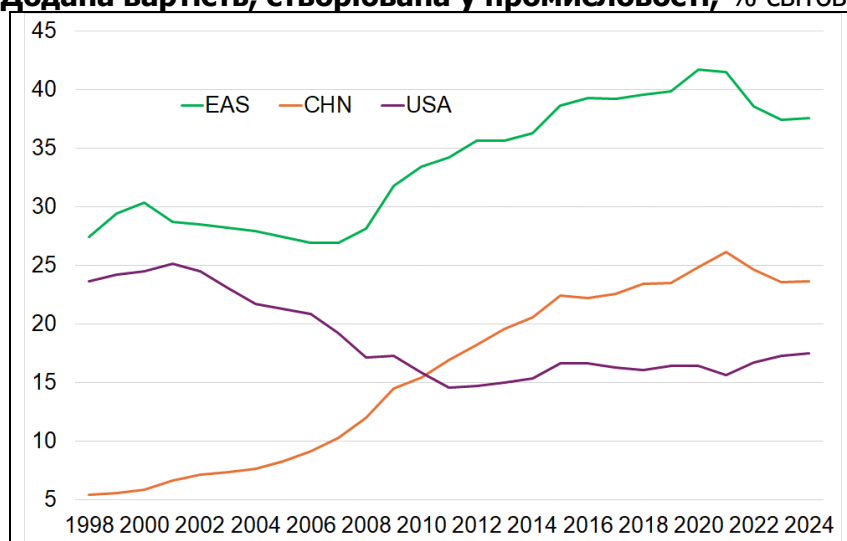
Падіння потужностей у виробництві та експорті товарів у США радше має внутрішні чинники. Зокрема, зниження зайнятості в обробній промисловості США – один з найвагоміших чинників послаблення промислового потенціалу у США. Так, відносне падіння промислового виробництва у США розпочалося з початку 2000-х років, коли Китай, хоча й збільшував виробництво, однак ще не міг претендувати на виробничого та експортного «гегемона» (діаграма «*Додана вартість, створювана у промисловості*»). Більше схоже на те, що сходження Китаю як виробничого майданчика для світової економіки прискорила тенденцію зниження промислового потенціалу у США, але не викликала її повністю самостійно. Втім, на тлі стрімкого зростання Китаю та інших висхідних країн, в останнє десятиріччя США все ж вдалося зберегти свою частку виробничих потужностей у світовому промисловому виробництві (17-18% світової доданої вартості, створюваної у промисловості), що, вірогідно, й визначає промислову межу в економіці США.

Така «консервація» спроможності промислового виробництва безпосередньо пов'язана з тим, що перша тарифна війна Трампа (2016-2018 рр.) як не призвела до масового повернення виробничих потужностей (інвестиції в основний капітал зросли лише символічно, діаграма

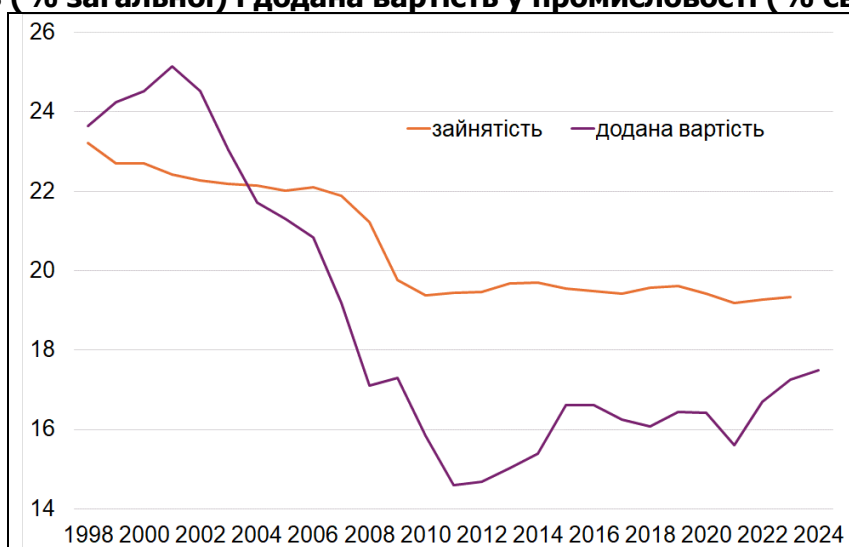
⁴ Від СОТ до фрагментованої інтеграції. – <https://razumkov.org.ua/statti/vid-sot-do-fragmentovanoi-integratsii>

«Інвестиції в основний капітал»), так і не могла припинити зменшення зайнятості у промисловості (діаграма «Зайнятість у промисловості»⁵).

Додана вартість, створювана у промисловості, % світової

Зайнятість (% загальної) і додана вартість у промисловості (% світової) США

Підкреслимо, зниження частки США у світовій доданій вартості у промисловості чітко співвідноситься із зниженням зайнятості у промисловості США (діаграма «Зайнятість і додана

⁵ Тут і далі, якщо не вказано інше, використані дані, наведені у *World Bank Indicators* – <https://data.worldbank.org/indicator/>; *Tradingeconomics* – <https://tradingeconomics.com/indicators>.

вартість у промисловості США»), і такі процеси розпочалися задовго до початку китайської експансії. Звичайно такі процеси взаємні. Перехід численної робочої сили з важкого промислового виробництва до більш комфортної сфери послуг (внаслідок прискорення технологічних зсувів і розширення сфери послуг) спонукає до виникнення дефіциту зайнятості у промисловості, а з тим і падіння виробництва.

Вказані взаємні залежності посилюють ризики подальшої втрати виробничої та експортної спроможності США у промисловості вже найближчим часом. Справа у тому, що у промисловості (насамперед у важкій, добувній, на будівництві) значна частка зайнятості припадає на іммігрантів (як легальних, так і нелегальних). Жорсткі міграційні заходи, у т.ч. обмеження прав для іммігрантів та їх депортація, суттєво зменшать зайнятість у промисловості, оскільки американці навряд чи будуть готові змінювати офісні приміщення сфери послуг (до яких вже пристосувались і звикли) на гарячі цехи і ризикові будівництва.

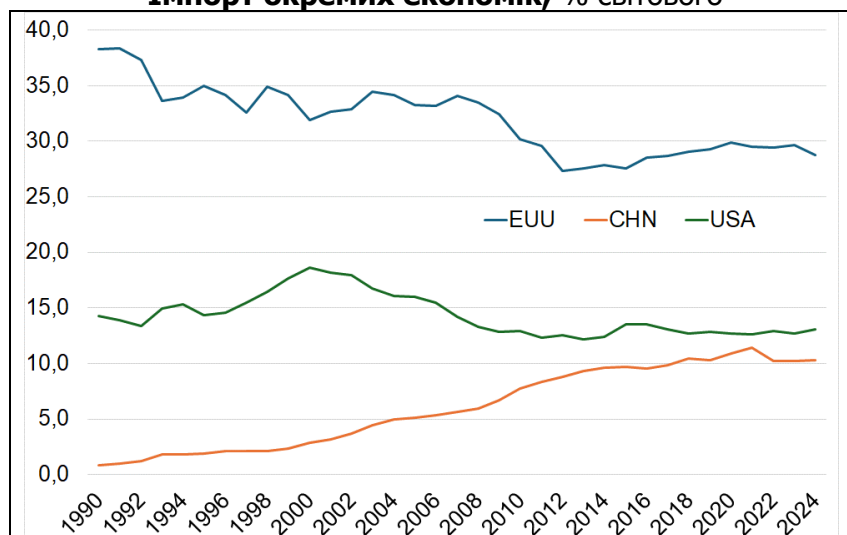
Крім того, перетікання працівників з промисловості до сфери послуг загострює «природну» неоднорідність між висококваліфікованою та низькокваліфікованою робочою силою. Хоча відбувається негативний тиск, а з тим і скорочення чисельності як висококваліфікованої, так і низькокваліфікованої робочої сили після кожного шоку, однак вплив значно більш виражений стосовно низькокваліфікованої робочої сили, що ще більше загострює питання перекваліфікації для задоволення різних сегментів ринку праці (і на що потребується значний час).

Чи винен китайський експорт? Одним з найчастіше вживаних аргументів необхідності запровадження США жорстких тарифних санкцій називають засилля в американській економіці китайської товарної маси і надмірну імпорتنу відкритість США до зовнішніх поставок. І хоча водночас всі визнають, що тарифи загрожують порушити світову торгівлю, підживити інфляцію та дестабілізувати ринки праці (які дедалі більше знаходяться під тиском енергетичного та цифрового переходів), пріоритетним визначається захист від китайської експансії.

Якщо у частині світових експортних потоків, значна їх частка визначається Китаєм, причому значну частку Китай експортує до США, то чи означає це домінування США у формуванні попиту на глобальний імпорт? Може здатись дивним, однак відповідь негативна.

Так, лівова частка (світових) товарів імпортується іншими країнами, на США припадає лише близько 15% загальносвітових обсягів імпорту (діаграма «Імпорт окремих економік»). У цьому контексті Китай практично наздогнав США, тому одностороння критика низького поглинання у Китаї виглядає дещо перебільшеною. Як і перебільшеними є вимоги США до Китаю купувати більше американських товарів (вимога, яка висувалась у період першої торговельної війни між США і Китаєм, однак яка не була виконана).

Імпорт окремих економік, % світового

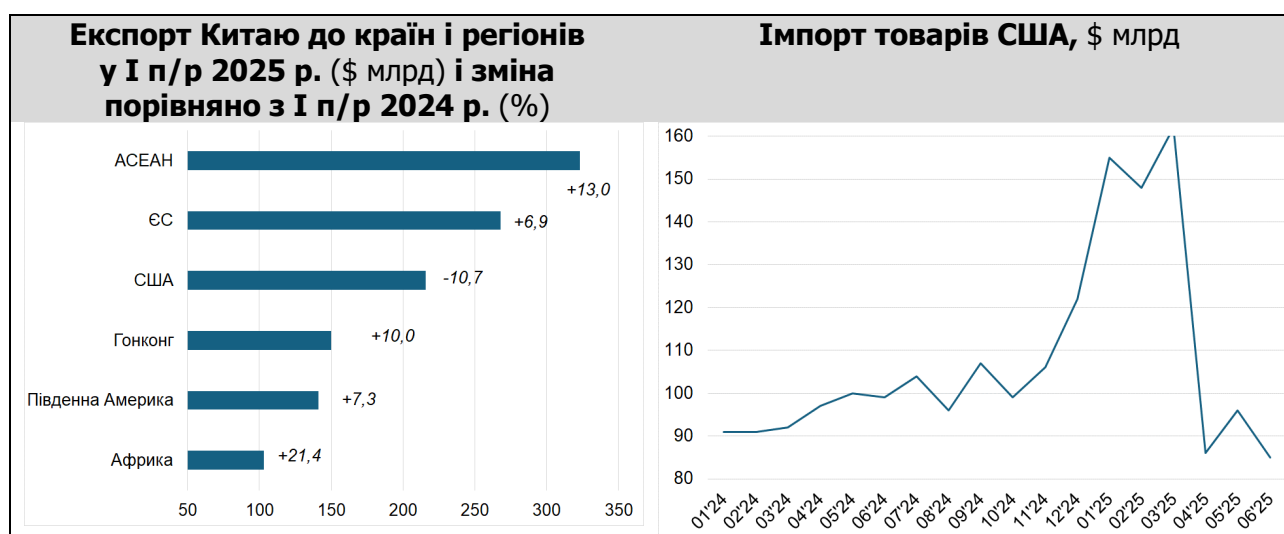

Найбільшим імпортером є якраз Євросоюз, який поглинає приблизно таку ж частку світового імпорту, як США і Китай разом узяті.

Також вкажемо на ще одну особливість імпортних потоків. Якщо у 2019 р. компанії США та ЄС закупали у Китаї 60% потрібних товарів і комплектуючих, ще 15% у країнах Південно-Східної Азії і 25% у інших країнах, то на початку 2025 р. (частково як швидке віддзеркалення тарифних загроз), закупівлі у Китаю впали до 42%, Південно-Східної Азії зросли до 26%, і ще 32% припадало на інші країни.

Слід також врахувати, що більше половини американського імпорту сьогодні становить проміжні товари – вхідні матеріали для виробництва кінцевих товарів. Відповідно, більш дорогі або менш доступні ресурси (внаслідок тарифного шоку або довгої тарифної невизначеності) зроблять американську продукцію менш конкурентоспроможною, що зменшує експортну спроможність американської економіки⁶. Тобто, у цій частині американські тарифні загрози не у меншій степені стосуються і ризиків для американських виробників та експортерів.

Так, хоча китайський експорт до США зазнав падіння навесні 2025 р., однак значна частина «недонадходження» товарів до США компенсувалось поставками до інших країн (діаграма «Експорт Китаю до країн і регіонів...»⁷). Водночас, загальний імпорт США у цей же період продемонстрував сплеск (у I кв.), як упереджуючі заходи компаній на можливе стрімке підвищення тарифів (що здорожчує виробництво усередині США). Тому не є дивиною, що невдовзі імпорт зменшився (однак у I п/р 2025 р. залишився на 28% більшим, ніж у I кв. 2024 р.), у т.ч. внаслідок того, що, по-перше, компанії належно запаслись, по-друге – США посилюють контроль «перевалки» китайських товарів у третіх країнах⁸.

І хоча ризики стосовно переспрямованості потоків із США на треті країни (у т.ч. висхідні країни Азійсько-Тихоокеанського регіону) не заперечуються, їх значимість не повинна переоцінюватись. Надлишкова пропозиція китайських товарів означає зменшення вартості пропонованих товарів, які хоча й нижчого класу є дешевими та якісними і цілком відповідають потребам висхідних країн, що й демонструє стрімке зростання поставок до Африки (діаграма «Експорт Китаю...»).

⁶ Froman M. After the Trade War. – <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-trade-war-michael-froman>.

⁷ Fleck A. China Fills U.S. Exports Gap with ASEAN, EU & Africa. – <https://www.statista.com/chart/34803/chinese-exports-to-selected-countries-groups-of-nations>

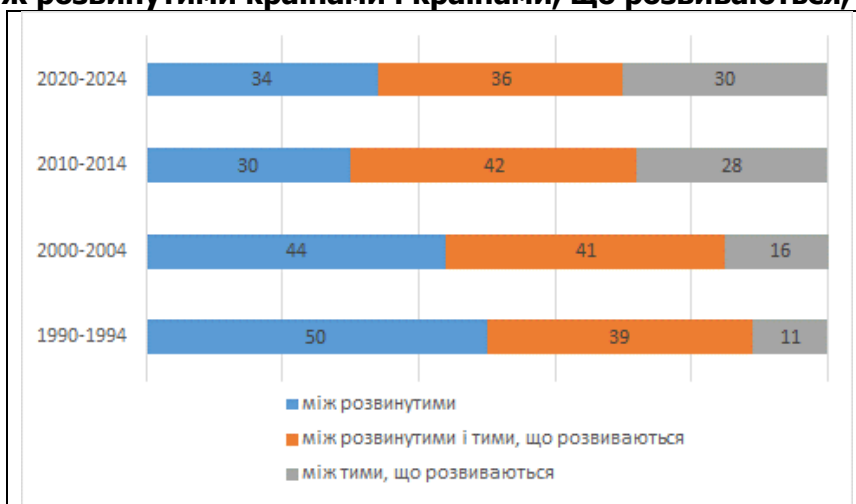
⁸ Bryant C. Globalization Can Survive the US Trade War. – <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2025-08-13/>

Ці уроки особливо актуальні сьогодні. В умовах зростання напруженості між великими економіками, політики в третіх країнах повинні усвідомлювати не лише ризики переспрямованості потоків, а й можливості, які вони можуть створити.

Добробут як наслідок відкритості. Щоб не бути звинуваченими у змалюванні інститутів міжнародного товарообміну (створених американцями та європейцями) у негативних тонах, одразу вкажемо, що СОТ все ж прискорювала глобальний обмін товарами, послугами, ідеями, процесами. І чи найбільш позитивні наслідки стосуються того, що завдяки розвитку торгівлі багатьом країнам вдалося не лише налагодити сучасну систему виробництва, але й вивести власне населення з бідності. Втім, це лише підтверджує класичне вчення Сміта навіть в епоху глобалізації.

Хоча ініціаторами і початковими отримувачами вигод від ініціювання і впровадження лібералізації торгівлі (як однієї із складових глобалізації) були розвинуті країни (вивіз капіталу до висхідних країн з дешевою робочою силою і багатими ресурсами), однак невдовзі не лише зміцнилася торгівля між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються (висхідними країнами), але й (і навіть більшою інтенсивністю) між бідними висхідними країнами, розширюючи коло учасників глобального обміну (у т.ч. завдяки купівлі товари нижчої вартості, вироблених у висхідних країнах) (діаграма «Торгівля між розвинутими...»).

Торгівля між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, % загального

Так, на початку 1990-х років половина вартості торгівлі товарами на міжнародних ринках припадало на розвинуті країни (і лише трохи більше 10% складала торгівлі між висхідними країнами). У першому ж п'ятиріччі 2020-х років глобальний торговельний оборот «вирівнявся» - торгівля між розвинутими країнами і висхідними країнами і висхідними між собою складає приблизно третину світових обсягів⁹. Причому лідерство у відкритості асоціюється з Азійсько-Тихоокеанським регіоном, який сьогодні значною мірою визначає світову економічну динаміку.

Зазначимо, феномен Азійсько-Тихоокеанського регіону на початковому етапі його прискорення, значною мірою пов'язаний з дешевою робочою силою, яка все ще залишається суттєво нижчою, ніж у провідних країн регіону. Тобто висхідні країни регіону вигідно використовувати не лише для «перевалки» товарної продукції, але й для виробництва товарів з подальшою поставкою на ринки провідних країн¹⁰. Високі ж тарифи для країн Південно-Східної Азії можуть звести нанівець деякі переваги китайських і західних компаній, які використовують нові джерела дешевої робочої сили та диверсифікації виробничих та експортних ланцюгів.

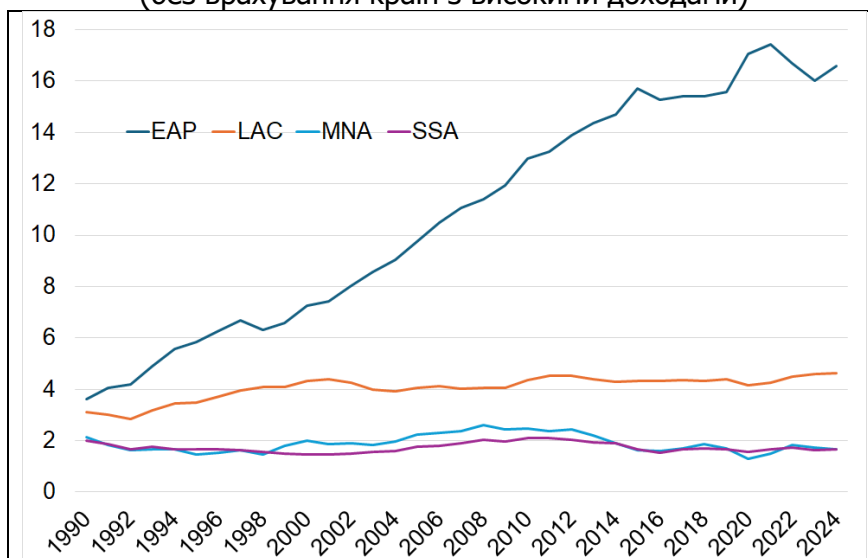
⁹ Buchholz K. Trade Between Developing Countries Gains Importance. – <https://www.statista.com/chart/8957/international-merchandise-trade-by-type-of-trading-partner/>

¹⁰ Насамперед, В'єтнам, Малайзія, Таїланд та ін. – Buchholz K. U.S. and EU Procurement from China Sinks, <https://www.statista.com/chart/34480/share-of-procurement-for-us-and-eu-based-buyers/>

Між тим, саме Глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. прискорила захоплення виробничих ніш країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, причому лідерство Китаю у визначенні динаміки промисловості проявлялось дедалі чіткіше.

Звертаючись до феномену вказаного регіону, підкреслимо, що його (регіону) країни і сьогодні є найбільш динамічними у міжнародній торгівлі, причому це стосувалось не лише країн-лідерів регіону, а й країн, які характеризувались низьким рівнем доходу (діаграма «Експорт товарів і послуг...»).

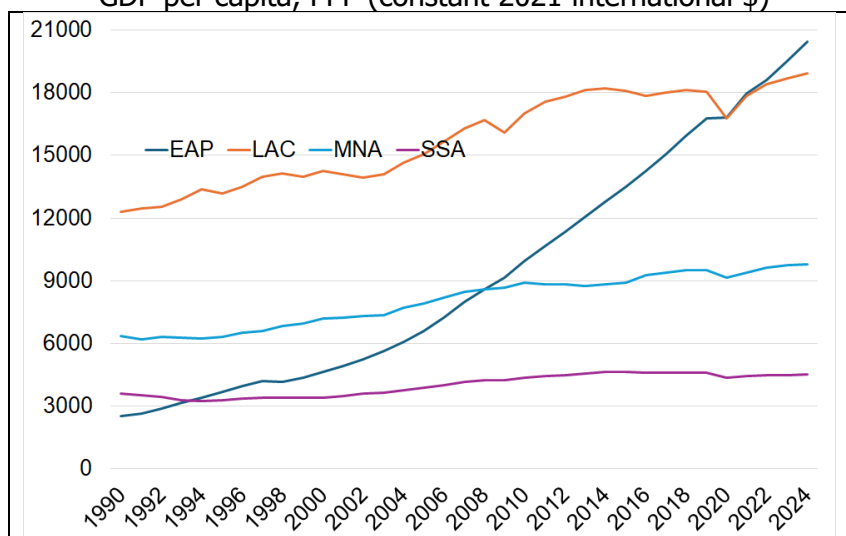
Експорт товарів і послуг груп висхідних країн*, % світового (без врахування країн з високими доходами)

* - тут і далі у цьому розділі, використані класифікація і скорочення Світового банку для регіонів і груп країн:

Східно-Азійський і Тихоокеанський (East Asia & Pacific)	EAP,
Південно-американський і Карибський басейн (Latin America & Caribbean)	LAC,
Схід, Північна Африка, Афганістан, Пакистан
(Middle East, North Africa, Afghanistan & Pakistan)	MNA,
Африка на південь від Сахари (Sub-Saharan Africa)	SSA.

ВВП на душу населення, \$ за ПКК
GDP per capita, PPP (constant 2021 international \$)

Важливою особливістю глобальної відкритості є те, що саме завдяки їй країнам вдалося суттєво покращити добробут своїх громадян – розподіл ВВП на душу населення між регіонами співвідноситься з експортною спроможністю країн тих самих регіонів (діаграма «ВВП на душу населення»). Більше того, країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, які ще на початку 1990-х років були серед найбільш бідних, сьогодні у добробуті випереджають всі інші групи висхідних країн.

Це є простою, однак красномовною ілюстрацією того, що висхідні країни належним чином оцінили вигоди відкритості і глобалізації. І хоча кожна з країн не зможе протистояти диктату глобальних лідерів, однак, зважаючи на чисельність, вже потребуватимуть уваги і врахування інтересів. А з тим, будуть серед тих, хто послідовно відстоює принципи, покладені в основу сприяння відкритій зрозумілій торгівлі.

Таким чином, сформована глобальна система міжнародної торгівлі відіграла центральну роль у виведенні мільярда людей з бідності – за 30 років (з початку 1990-х років) світовий ВВП зріс майже втричі, частка країн, що розвиваються, в експорті зросла до понад 30%, а глобальна бідність впала з 36% до 9%¹¹.

Проте сьогоднішня торговельна політика, в якій «правила» диктують США, дедалі більше тяжіє до трансформації у політику сили чи примусу. Однак, те, що США як найбільша економіка і споживчий ринок, дійсно «притягує» інші країни світу, вже відчуває дедалі більшу альтернативну силу – Китай, який, незважаючи на те, що на словах підтримує багатосторонність, все частіше робить «симетричні» кроки американським.

Залишилось небагато. Деякі країни можуть наслідувати нинішній приклад США і відкрито відмовитися від системи, заснованої на правилах. Інші можуть наслідувати приклад Китаю і прославляти систему словом, підриваючи її на ділі. Так чи інакше, зростаючі бар'єри в торгівлі знизять економічне зростання і зашкодять продуктивності.

Панацея – фрагментація? Однак, такий сценарій навряд чи прийде до вподоби більшості країн світу. Поряд з цим, розвал усталеної глобальної системи, заснованої на єдиних правилах, містить у собі натяк на подальші перспективи – подальший розвиток міжнародного товарного обміну зможе опиратись на регіональні преференційні союзи або ж на формуванні альтернативних інститутів, можливо не всесвітнього характеру, зате дієвих.

Ще зовсім недавно, здавалося, що світ прямує до ширшої двополярності. Не лише утворюваною США і Китаєм, а радше групами країн, які мають спільні та тісні інтереси. Так, середовище навколо США вже мало доволі тривалу історію і було сформоване країнами «великої сімки» G7 (США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія, Японія). Китай є лідером угруповання BRICS (Бразилія, росія, Індія, Китай, Південна Африка та ряду нових членів), яке об'єднує великі висхідні країни (хоча поки не спромоглося продемонструвати єдність у спільних цілях і завданнях, крім хіба-що закликів до дедоларизації)¹².

Відтак, були очікування, що обидва «ядра» стануть центрами тяжіння для багатьох країн світу, навколо яких будуть створюватись численні економічні союзи та альянси, чим робитимуть групові зв'язки між окремими країнами тіснішими (*фрагментація = глобальна фрагментація + локальна інтеграція*¹³), що дозволить послабити суперечності і стане стимулом для утворення коаліцій країн, які мають спільні інтереси в конкретних сферах і об'єднуються для прийняття високих стандартів з певних питань, залишаючись відкритими для приєднання

¹¹ Froman M. After the Trade War. – <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-trade-war-michael-froman>.

¹² Оновлення двополярності світу? –

https://razumkov.org.ua/images/2022/08/15/2022_ANALIT_ZAPIS_Yurchyshyn.pdf.

¹³ Korteweg R. "Fragmentation": a new chapter for globalization. –

<https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/>.

інших країн зі схожими інтересами¹⁴. Напевне, це може викликати «роздратування» як у США, так і Китаю, що спонукатиме їх до протидії таким намірам, у т.ч. через посилення тарифних санкцій (погрози чого вже відбувалися).

Початок торговельної війни вказує, що тактика Адміністрації США «розділяй і володарюй» дійсно спрацьовує, однак не зовсім у тому, як бачилося США. Дедалі чіткіше проявляється інший напрям дій, який пов'язується із створенням міцних регіональних альянсів (базованих на **регіональних преференційних торговельних угодах (RTA)**, які позиціонують свої пріоритети у розвитку і поєднанні економіки і безпеки¹⁵. Серед таких звернемо увагу на наступні (вже достатньо інституалізовані):

- Всеосяжне регіональне економічне партнерство (Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP),
- Північно-американська угода (United States-Mexico-Canada Agreement – USMCA),
- Всеосяжна та прогресивна угода про Транстихоокеанське партнерство (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership – CPTPP),
- Європейський Союз (European Union – EU),
- економічний союз держав Південної Америки (The Southern Common Market – MERCOSUR)
- Асоціація держав Південно-Східної Азії (Association of SouthEast Asian Nations – ASEAN),
- Африканська континентальна угоду про вільну торгівлю (African Continental Free Trade Area – AfCFTA),
- Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf – GCC).

Для деяких країн участь у таких альянсах відобразить їх ідеологічну прихильність багатосторонній системі, заснованій на правилах. Увесь європейський проект, наприклад, ґрунтується на понятті правил та інтеграції на основі регулювання. Тим часом країнам, що розвиваються, не вистачає важелів впливу для врахування власних інтересів на глобальному рівні.

І звичайно, відмова від механізму консенсусу (прийнятого у СОТ), який себе дискредитував, особливо останніми роками. Напевне більш гнучка система типу зваженої, прийнятною у Світовому банку і МВФ, дозволить краще адаптуватись до змін у світовій економіці. Хоча найбільші економіки, особливо США, матимуть більше прав і повноважень, їм все одно доведеться працювати з іншими членами для впровадження серйозних змін¹⁶.

Таким чином, **регіонально-фрагментована світова організація торгівлі** може стати практичною відповіддю на нинішній виклик: збереження хоча б деяких правил серед партнерських країн без багатосторонньої системи, заснованої на правилах. На скільки це виявиться практичним і на скільки це сподобається США і Китаю вже побачимо незабаром.

¹⁴ Froman M. After the Trade War. – <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-trade-war-michael-froman>.

¹⁵ These are the world's biggest trading blocs. – <https://www.weforum.org/stories/2023/04/growth-summit-2023-world-biggest-trading-blocs>.

¹⁶ Adeyemo W. World economy was already broken. – <https://www.foreignaffairs.com/united-states/world-economy-was-already-broken-adeyemo-zoffe>